

Kulturdepartementets priser for barne- og ungdomslitteratur utgitt i 2013

Juryleders tale på prisutdelingen 6. mars 2014
Ved Tone Birkeland

Kjære prisvinnere, kulturminister og barnebokvenner!

«Som nyheit rangerer ei prisutdeling på linje med vårens første løvetann eller med den høgtidelege opninga av ein tunnel», sa forfatteren Einar Økland en gang. Viss det er slik det er, må vi sjudoble. Sju priser – altså sju løvetenner eller sju tunneler. På vegne av juryen skal jeg begrunne våre valg. Men først en kort oppsummering av noe av det vi har festet oss ved i fjorårets utgivelser.

Fantasy og grøssere har lenge hatt et jerngrep om barne- og ungdomslitteraturen. Bokåret 2013 er intet unntak. Spøkelser og demoner, trollmenn og falne engler, vampyrer, og nå også zombier, er populærkulturelle arketyper resirkulert gjennom film, TV og tegneserier. De dukker opp i barnevennlige varianter og ruler feltet, ofte markedsført i serier med lokkende navn som *Marg og bein*, *Dauingsagaen* eller *Velkommen til Helvete*. Leseren blir lovet action og berg og dale baneferd gjennom flokete spørsmål om godt og vondt. «Spenn deg fast!» er oppfordringen i ungdomsbøkene baksidetekster der «adrenalinkicket» går igjen som et av flere honnørord.

Den realistiske samtidslitteraturen går stillere i dørene, men også her er døden en hyppig gjest, den siste grensen å skrive seg mot, ofte knyttet til ulykker eller sykdom som rammer de aller nærmeste. Framstillingen dreier seg om dem som er igjen, om deres opplevelse av sorg og tap. Hva denne fokuseringen på død i barne- og ungdomslitteraturen betyr, er ikke godt å si. Sven Egil Omdal, kulturjournalist i Stavanger Aftenblad, ser den nordiske spenningslitteraturens kretsing rundt vold og død som et angrep på tryggheten, og som en kontrast til det han kaller «idyllen i det skandinaviske folkehjemmet». Andre vil kanskje se den sterke interessen for døden som et uttrykk for den nye åpenhetsideologien i samfunnet, eller det sosiologen Richard Sennet kaller intimitets-tyranniet. I barne- og ungdomsbøkene er det likevel ikke *dette* som slår en. Her er det heller slik at døden blir *en* av måtene å skrive om *livet* på. Litteraturen formulerer det som dagligspråket har vansker med å sette ord på.

Og for bare å ha *det* sagt: I barne- og ungdomslitteraturen ser humor og dødsens alvor ut til å leve godt side om side.

I fjorårets utgivelser er mye *lett* lest og *fort* glempt, men noen bøker holder leseren fast. Det er ofte bøker som gir rom for det utforskende og konfronterende, i tematikk og i språklig uttrykksregister. Juryen har merket seg bildeboka *Krigen* av Gro Dahle og Kaia Dahle Nyhus, tittelen er en hardtslående metafor for den kamparenaen mange hjem forvandles til i en skilsmisseprosess. I Hans Sandes skremmende og vittige dystopi, *Blå øger kan isje lyge*, har jeg-personen lurt på hvorfor moren har «grønne øger som lyser i mørket». Dette har han lurt på siden han var fire år. Nå er han 14 og vet svaret. «Moderen e lagd av elastin, og e isje ekte». Det er heller ikke de andre han har rundt seg, de er roboter programmert for ulike arbeids- og omsorgsoppgaver. I dette virtuelle scenariet uttrykker gutten seg i en slags kryssning mellom bergensk og engelsk, et grep som underliggjør gjenkjennelige fenomen, både i språk og samfunn.

Med nødvendig støtte i innkjøpsordningen ble det også i fjor utgitt et knippe norsk-produserte fagbøker for barn og unge. I omfang utgjør de en beskjeden andel av den samlede fagbokutgivningen for barn, - tre av fire fagbøker er oversatte - men som kunnskaps- og kulturformidling representerer de norske fagbøkene et viktig og nødvendig alternativ til internasjonal infotainment. Juryen har hatt en bratt læringskurve på fagområder der vi hadde glempt mye av det vi visste fra før: 1814, Eidsvoll og Grunnloven, for eksempel. Bakterier er et annet, der var vi helt blanke. For ikke å snakke om Silkeveien gjennom land med eventyrlige navn som Usbekistan, Kasakhstan og Kirgisistan. Vi har blitt bedre kjent med personligheter som Jesus, Håkon den gode, Camilla Collet og Messi. Og har lest oss opp på forbrytelse og straff gjennom historiene om berømte skurker og mordere. Det som gjør norske fagbøker interessante, er måten de er skrevet på, motet til å spisse den generelle kunnskapen innenfor en avgrensa optikk, som når forfatteren Erna Osland våger å lage en hel bok om neser, eller som hun selv formulerer det: «Verdas beste nase, verdas største og verdas minste [...] Store snablar, breie tryne og spisse snutar». Juryen har over tid merket seg en essayistisk skrivemåte som en kvalitet ved mange norske fagbøker. En slik skrivemåte preger også noen av årets bøker, for eksempel Vidar Kvalshaugs formidling av 22. juli-tragedien, og flere av de bøkene som beveger seg mellom fag og fiksjon, som Mariangela di Fiore og Hilde Hodnefjells bildebokbiografi om elefantmannen Joseh Merrick. Vi har også sett at dagbøker, dokumentarer og e-postromaner er produktive teksttyper som ser ut til å fylle en voksende appetitt på «autentiske» fortellinger. Her er den nederlandske serien *Slash* utgitt av Cappelen Damm en positiv overraskelse.

I kategorien *oversatt litteratur* er den tydeligste hovedtrenden: paranormale verdener med grøsser eller romanselementer – ofte begge deler. Her - som i den hjemmeproduserte litteraturen - blir omtrent halvparten utgitt og markedsført i en *serie*. 50 av de 77 oversettelsene er oversatt fra engelsk. Bare 6 av de i alt 77 er oversatt til nynorsk (!) Ellers er det interessant at små forlag markerer seg med utgivelser av stor og oppsiktsvekkende

litteratur. Skald forlag med *Jenta* av tyske Angelica Klüssendorf, forlaget Bazar med *Lenas dagbok* av russiske Lena Mukhina.

Hva savner juryen i fjorårets bokutgivelser? Det kan oppsummeres i 5 ønsker:

- En breiere satsing på bøker for 8-12-åringene
- Flere fagbøker – og kanskje særlig for ungdom
- Flere oversatte bøker på nynorsk
- Flere diktsamlinger. Fjoråret bød på to norskproduserte diktsamlinger, en av Hanne Bramnes og en av Synne Lea, sjeldne blomster også i det barnelitterære landskapet, og derfor så nødvendige og kjærkomne.
- Og sist, men ikke minst trenger vi bøker som reflekterer at vi lever i et flerkulturelt Norge. I dag er det langt hvitere i litteraturen enn på gata. Noen unntak fins, og da fortrinnsvis i bildebøkene der det er bildene som i første rekke tar ansvar for å bryte det «blendahvite» hegemoniet. Bjørn Sortland og Hilde Kramers bildebok om hvordan det er å vokse opp i en favela i Brasil er en slik bok. *Dagen vi drømte om* av Bjørn Arild Erslund og Lillian Brøgger en annen. Barne- og ungdomslitteraturen trenger mer enn et par hederlige unntak. På dette området trenger den et krafttak.

*

Etter dette forsøket på å oppsummere noen generelle trekk ved fjorårets bøker, skal dere få juryens begrunnelser for de 7 prisene som kulturministeren nettopp har delt ut. Vi har lest mange bøker. De fleste laget av durkdrevne forfattere og tegnere. Men som alltid, er det en ekstra forventning knyttet til bøkene skrevet av «førstereisforfatterne». Og i fjorårets bokstabel har vi lokalisert 15 helt nye stemmer. Noen av disse debutantene framstår med interessante og gjennomarbeidede tekster.

Spranget

En av dem er Heidi Sævareid. Innenfor den barnelitterære institusjonen har hun i flere år markert seg som en dyktig kritiker. Med ungdomsromanen - *Spranget* - overbeviser hun også som forfatter. I likhet med andre bøker for ungdom handler *Spranget* om å finne seg selv. Romanen går tett på hvordan den viljesterke outsideren Janne kjemper med sin indre samvittighet i spørsmål knyttet til tro og tvil. Som danser konfronteres hun med dobbeltheten i det kristenkarismatiske miljøet hun vanker i. Den vennlige omsorgen er også preget av konvensjonspress og kontroll, dansen blir koblet til noe skammelig. For å utfolde seg som den hun ønsker å være, henter hun fram sinne og styrke, og bryter med miljøet. Slik kan *Spranget* leses også som en kunstnerroman; tittelen har både en religiøs og artistisk betydning. Det er en bok om mot til å ta egne valg og om den ensomme posisjonen slike valg ofte medfører. *Spranget* er en roman med betydelige kunstneriske ambisjoner.

Brune

I rommet mellom småbarnslitteratur og ungdomslitteratur er det tett med tynne lettlesbøker. Derimot er det langt mellom bøker som er så morsomme og alvorlige at de fanger

leseren og får han til å ønske at boka aldri skulle ta slutt. Men de finnes! *Brune* av Håkon Øvreås er ei slik bok. Rune har problemer med de slemme guttene i klassen, og hvilken leser kan unngå å kjenne igjen følelsen av avmakt i møtet med de sleipe, smarte og sterke? Rune vet likevel råd; han hamstrer brunmaling, og i ly av nattemørket mobiliserer han alt sitt mot og hevner seg på de slemme. Slik transformeres Rune til superhelten Brune. Fortellingen har troverdige karakterer, gode dialoger, og formidler et barns blikk på verden. Med en humor preget av sympati og understatement balanserer Øvreås mellom det realistiske og det fantastiske. Det gjør også Øyvind Torseters poengterte illustrasjoner. *Brune* er en morsom, underfundig og svært sjarmerende tekst om vennskap, om mot og om kampen for tilværelsen. Disse kvalitetene gjør *Brune* til en gave også for høytleseren.

Førstemamma på Mars

Kamp og superkrefter handler det også om i bildeboka *Førstemamma på Mars*, men på en annen arena. Dette er fortellingen om en liten jente som vegrer seg for å innse at supermammaen hennes er syk og innlagt på sykehus. I fantasien lager hun seg ulike versjoner av hvor mor kan ha tatt veien. Er hun på jobb? I butikken? Eller kanskje på Mars, planeten moren studerer gjennom teleskopet på fritida, men som pappa påstår at det ikke fins liv på? Varierte bildeoppslag i et ekspressivt formspråk forteller om jentas reaksjoner, først avvisning: «Mamma er aldri sjuk», etter hvert hjelpeløshet og sinne. Den mentale avstanden mellom jenta og den engstelige faren hennes, forsterkes av de nesten tomme bildeflatene mellom dem. I møtet med sykehusets alvor, blir begge små og usikre. Den grå bygningsmassen virker overveldende. Korridoren med sine mange dører fungerer på samme måte. Først når den lille familien samles rundt morens seng, greier de å jage uroen på flukt. Det skjer gjennom lek. Med superkappe og superkrefter tar mammaen dem med ut i rommet, helt til Mars. Gyrid Axe Øvsteng og Per Ragnar Møklebys bildebok har en gjennomtenkt dramaturgi; en knivskarp tekst og et sterkt, estetisk bildeuttrykk veksler mellom å ha regien. Ærlig alvor og originale bildeløsninger gjør dette til en bildebok mange vil huske.

Hvorfor er vannet vått?/ Bøllene/Buster

«Hvem var det som kalte en sommerfugl for en sommerfugl den aller første gangen?» Dette og lignende spørsmål bakser 10-åringen med i bildebokromanen *Hvorfor er vannet vått?* av Ole Robert Sunde. Observasjoner og sanseinntrykk er utgangspunkt for guttens refleksjoner. Dette er bare *en* av fjorårets tekster som Bo Gaustad svinger tryllestaven over med sine illustrasjoner. Og da i kjappe, elegante og uttrykksfulle blyanttegninger, lojale mot tekstens luftige tankeprang, samtidig som de fortøyer teksten i noe konkret og anskuelig. I illustrasjonene til bildeboka *Bøllene*, som Gaustad selv har laget teksten til, reindyrker hun et humoristisk uttrykk. Dette videreutvikles i bildeboka om katten *Buster*, med tekst av Lars Saabye Christensen. Også her er streken viktig, håndtegninger med tusj, fargesatt med akvareller og farget, mønstret papir. Teksten formidler kattens overbærende blikk på mennesket, bildene ser katten gjennom menneskets øyne. I dette dobbeltblikket ligger det en kjærlighetserklæring til kattens selvstendighet og vesen. «Min oppgave er å være både i

og utenfor teksten,» sier Bo Gaustad, som med illustrasjonene til disse tre bøkene markerer seg som en bokkunstner med stort register.

Bombene over Hiroshima og Nagasaki

Bombene over Hiroshima og Nagasaki av Anne Thelle er en sterk fortelling om noe av det mest forferdelige som har skjedd i vår nære fortid; om amerikanske styrker som slapp atombomber mot sivile mål i to japanske byer på slutten av 2. verdenskrig. Historiebøkene formidler tall og harde fakta. Denne boka handler om *menneskene* som ble rammet. Med utgangspunkt i et svart-hvitt-fotografi som henger ved utgangen av fredsmuseet i Nagasaki, forteller Anne Thelle om redselsfulle ødeleggelser, om menneskelige lidelser og om ettervirkninger ingen kunne forestille seg. Fotografiet forestiller en liten gutt. Han står på bakken med blikket rettet framover. På ryggen bærer han den døde lillebroren sin, som skal brennes på bålet sammen med andre døde etter atombomben. Thelle går *bak* historien for å få oss til å forstå *hvordan* og *hvorfor* dette kunne skje. Men også for å fortelle hvorfor det aldri må skje igjen. Forfatteren imponerer med sin omfattende historiske og politiske kunnskap. Fortellerstemmen er nærværende, klar og tydelig, og uten å bli sentimental eller sensasjonell, settes de ulike bitene av historien sammen til et mangefasettert bilde. Som leser sitter vi igjen med en følelse av å ha lest en svært viktig bok.

Munch

Med boka om Edvard Munch har Steffen Kverneland nærmest skapt sin egen sjanger som kunne konkurrert i flere priskategorier. Men den er først og fremst en biografisk tegneserieroman der forfatteren gjennom tekst og bilde lar oss komme tett på en av våre aller største kunstnere. Som Kverneland selv sier i prologen: «Munch er den perfekte tegneseriefigur». Tegneserieromanen bruker montasjen som uttrykksform; Kverneland blander utsøkte kopier av Munchs bilder med egen strek. Med research i kildene som er en forsker verdig, benytter han seg i stor grad av sitater fra Munch selv og hans samtidige, men forfatterens egen stemme er likevel tydelig til stede, i de informative faktatekstene, i skarpe sleivspark til Munchs liv og arbeid og i enestående bildetolkninger. *Munch* har blitt et verk der kunsten kommenterer kunsten på en uærbødig og helt uimotståelig måte. For lesere som kjenner arbeidet til Munch, vil Kvernelands tegneseriebiografi være en fest. Og for unge tegneserieelskere som *ikke* er fortrolig med Munchs univers, vil boka åpne dørene til en stor og fascinerende verden.

Små heimar

Poeten og barnet har mye felles i sitt blikk på verden. Det blir tydelig i de poetiske tekstene av den amerikanske modernisten Carl Sandburg, samlet, oversatt og gjendiktet av Eva Jensen i antologien *Små heimar*. Tekstene er enkle og konkrete, men i kraft og styrke er de konsentrerte buljongtærninger. Tittelen på samlingen er også tittelen på et dikt som forteller om insekt som vet å velge seg sommerhus: «den grønne billa søv i det kvite liljeøyret/ den raude billa søv i den kvite magnoliaen». Tittelen kan også referere til poetiske tekster som hjem, *små heimar*, for språk og språklig utforskning. Sandburg beskriver og navngir ting og

fenomen som det er verdt å merke seg: naturfenomen som himmel, måne og stjerner, eller håndfaste ting som stål, steiner og bruer: «Brua seier: Kom over, prøv meg, finn ut kor god eg er». Tekstene henvender seg til et tydelig du og utfordrer leseren til å se, sanse og lytte til hva det vi har rundt oss, har å si. «Den store steinen i elva seier: Sjå på meg, lær korleis ein står støtt». Eva Jensen formidler kraften i Sandburg sine tekster med øre for musikken og de poetiske nyansene i et presist hverdagspråk. Ekstra kjekt er det når en slik diamant kommer fra et lite og forholdsvis ukjent forlag med det poetiske navnet - Nordsjøforlaget.

Forsøk på oppsummering

Da har vi sagt vårt. 331 bøker dumpet med ujevne mellomrom ned i postkassene til oss fem som har sittet i juryen. Godt og vel 250 av norske forfattere og illustratører, 77 oversettelser. Å lese barne- og ungdomslitteratur kritisk og systematisk gjennom et år, er en interessant erfaring. Få kulturuttrykk tar som litteraturen pulsen på samtidas barndom og ungdom. Vi har vært heftig og begeistra, og rablende uenige. Men enige om de sju.

I likhet med andre aktører i barnebokfeltet, har også vi bekymret oss for at det for inneværende år er gjort såpass kraftige kutt i Kulturrådets støtteordninger. Et slikt kutt kan selvsagt oppfattes som en oppfordring til forlagene om å lage bedre bøker. Men når kuttene rammer skjevt, er det grunn til å si i fra. Sakprosaen for barn og unge er redusert med nesten 20 %, nynorskstøtten med over 1 million. Slik vi ser det, vil det gjøre det mer risikabelt for forlagene å satse på bredden i norske barnebokutgivelser. Og bredde *må* det være for å matche spennet i lesepreferanser. Bredden skal sikre språklig mangfold, og gi plass til det som tematisk og litterært beveger seg utenfor motorveien i fiksjon og sakprosa for barn og unge. Vi håper kulturministeren skriver seg dette bak øret, og husker det i neste års budsjettforhandlinger.

De bøkene som i dag har fått heder og ære, har fått det på grunn av sine kvaliteter. De bidrar til å utvide det litterære rommet for unge lesere. Og de er med på å stadfeste Norge som et land med høye ambisjoner på vegne av barneboka og barneleseren.

Sju livskraftige løvetenner. Vi gratulerer!